

CHAPTER «PEDAGOGICAL SCIENCES»

SOCIOCULTURAL CONCEPT OF FUNCTIONING OF THE DEVELOPING ENVIRONMENT IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF SOPHIA RUSSOVA

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ ФУНКЦІОНУВАННЯ РОЗВИВАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Alla Sichkar¹

Yana Matiushynets²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-190-9-14>

Abstract. The article highlights the pedagogical ideas of S. Rusova in the context of the socio-cultural concept of the functioning of the developing environment for children of preschool and primary school age on the territory of the then Ukraine. We consider the sociocultural concept of the functioning of developing environments in the pedagogical heritage of S. Rusova in the context of the influence of social and cultural factors on the formation of the child's personality. The results of the study of printed works and manuscripts from the personal fund of S. Rusova (Form 3889) of the Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine are evidence of the influence of the environment on the comprehensive development of children of preschool and primary school age and the formation of their social and cultural skills. To achieve the goal of the study, we used the following methods: historical and retrospective methods to study the views of S. Rusova on the role of the developing environment for the social and cultural development of children of preschool and primary school age; constructive-genetic for

---

¹ Candidate of Sciences in Pedagogy,
Associate Professor of the Department Pedagogical and Psychology,
Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

² Senior lecturer of the Department Pedagogical and Psychology,
Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

the analysis of the socio-cultural concept of the functioning of developing environments in the works of S. Rusova; chronological – to establish the time limits of S. Rusova’s pedagogical activity; hermeneutic for a new reading of works and pedagogical materials from the personal archive of S. Rusova. To generalize the data, we used a complex of general scientific and historical-pedagogical research methods: specific historical analysis – with the aim of analyzing the works of S. Rusova about the role of the social and cultural component in creating a developing environment in public institutions for children on the territory of Ukraine within certain chronological limits; generalization of the worked out materials – for the formulation of conclusions, recommendations for the introduction of S. Rusova’s pedagogical ideas into the modern system of preschool and primary education in Ukraine. Application of our research: the results of the research will help teachers creatively adapt the productive ideas of S. Rusova regarding the socio-cultural concept of the functioning of the developing environment for preschool and primary school children in the modern educational space of preschool education institutions and primary schools.

The purpose of the study is to highlight the socio-cultural concept of the functioning of developing environments for children of preschool and primary school age in the legacy of Sofia Rusova. To achieve a scientific search, the following tasks have been identified: to highlight the pedagogical views of Sofia Rusova on the creation of developing environments for children of preschool and primary school age, taking into account the socio-cultural factor; to highlight the socio-cultural significance of the developing environment in the personal development of children of preschool and primary school age in the works of Sofia Rusova. Based on the results of studying the theoretical and practical heritage of Sofia Rusova, we have identified ideas that reflect the socio-cultural basis of the functioning of developing environments for children of preschool and primary school age. It was revealed that the environments of kindergartens and schools are separate social organizations for the all-round development of the child and a factor in the formation of culture. Therefore, the activity of Sofia Rusova was aimed at adapting the software of kindergartens and schools to the individual characteristics of children of preschool and primary school age.

1. Вступ

Актуалізація ролі соціокультурної складової розвивального середовища у всебічному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку спонукає до нового прочитання та сучасної інтерпретації ідей педагогів попередніх періодів. Так, соціокультурний концепт розвивальних середовищ на сучасному етапі розвитку освіти представлений у вигляді системи чинників, що забезпечують психічний, фізичний, естетичний, моральний та соціальний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Окрім того розвивальне середовище з огляду на соціокультурний концепт, виступає тим простором, який враховує культурно-історичні надбання народу у поєднанні зі спадковістю та індивідуальними особливостями вихованців. Тому, розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку має забезпечувати становлення та розвиток загальнолюдських, морально-етичних та естетичних цінностей, оволодіння духовною культурою рідного етносу, нації, народу.

Створення розвивального середовища для дітей з урахуванням етно-культурних традицій, звичаїв, рідної мови та народної творчості, дає можливості для формування моральних якостей особистості, що необхідні для дорослого життя (любов, вірність, повага тощо). Водночас, у руслі соціокультурного концепту розвивальне середовище формує світогляд дитини та її естетику світосприйняття, що ґрунтується на принципі природовідповідності (Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Духнович), цінності людини, що ґрунтуються на «філософії серця» (П. Юркевич, В. Сухомлинський, Я. Корчак) та ідеалі краси. Отже, ідея соціокультурності розвивального середовища реалізує ідею нагромадження дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку комунікативних умінь, успадкування культурних надбань соціального оточення (ближнього – батьки, родина і дальнього середовища – середовище спілкування і взаємодії, практичної діяльності), цінностей: здоров'я (фізичне, психічне, соціальне) дитини, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, господарської та екологічної культури, розвитку духовності.

Мета дослідження полягає у висвітленні соціокультурного концепту функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у спадщині Софії Русової. Задля

досягнення наукового пошуку визначено **завдання**: виокремити педагогічні погляди Софії Русової на створення розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням соціокультурного чинника; висвітлити соціокультурне значення розвивального середовища у особистісному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у працях Софії Русової.

Задля реалізації мети дослідження нами було застосовано такі **методи**: історико-ретроспективний для вивчення поглядів С. Русової на роль розвивального середовища для соціального і культурного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; конструктивно-генетичний для аналізу соціокультурного концепту функціонування розвивальних середовищ у працях С. Русової; хронологічний – для встановлення часових меж педагогічної діяльності С. Русової; герменевтичний для нового прочитання робіт і педагогічних матеріалів з особистого архіву С. Русової. Для узагальнення даних нами було використано комплекс загальнонаукових і історико-педагогічних методів дослідження: аналіз конкретно-історичний – з метою аналізу робіт С. Русової щодо ролі соціальної і культурної складової у створенні розвивального середовища в громадських дитячих установах на теренах України в окреслених хронологічних межах; узагальнення опрацьованих матеріалів – для формулювання висновків, рекомендацій щодо впровадження педагогічних ідей С. Русової в сучасну систему дошкільної та початкової освіти.

Вивчення опублікованих і не опублікованих матеріалів з фонду 3889 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України дало можливість з'ясувати ідеї Софії Русової у руслі соціокультурного концепту функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Рукопис «Соціальне виховання, його значення в громадському житті» (1926)).

Серед наукового доробку С. Русової, практичну значущість для нашого дослідження становлять праці: «Дошкільне виховання» (1918) [16], «У дитячому садку» (1919) [21], «Єдина (діяльна) трудова школа» (1923) [14], «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924) [19], «Нова школа соціального виховання» (1924) [18], «Нові методи дошкільного виховання» (1927) [20].

Зважаючи на вище зазначені фундаментальні праці Софії Русової, можемо висвітлити соціокультурні ідеї в умовах функціонування роз-

вивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: вплив сім'ї на готовність дитини до взаємодії у соціальному середовищі, значення предметно-розвивального середовища у культурному розвитку дітей для формування національної свідомості та культурних орієнтацій дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; місце індивідуалізації та природовідповідності у особистісному розвитку вихованців; ідеї щодо облаштування в розвивальному середовищі початкової школи музею народної культури як засобу формування у дітей молодшого шкільного віку усвідомлення культурної спадщини народу, роль дитячої гри, праці та творів народного мистецтва у контексті культурної спадщини.

З огляду на тематику дослідження та задля усвідомлення ролі соціокультурних ідей наповненні розвивального середовища варто розтлумачити це поняття. Цікавими є погляди Г. Іванюк щодо розвивального середовища, яке розглядається у контексті спеціально організованої системи умов, що забезпечують становлення особистості вихованця та його особливостей життєдіяльності. Окрім того, розвивальне середовище містить в собі комплекс середовищ, що взаємодіють між собою: соціокультурне, матеріальне, природне, фізичне. Також розрізняють ближнє (вплив сім'ї, родичів, друзів на особистісний розвиток) і дальнє (матеріальні умови життєдіяльності групи в якій виховується дитина) середовища, які прямим чином впливають на виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [7, с. 217].

Отже, розвивальне середовище характеризується сукупністю умов які забезпечують всебічний розвиток дітей та забезпечують реалізацію єдиної мети навчання, виховання і розвитку дошкільників та молодших школярів.

У контексті означеної теми важливо виокремити та охарактеризувати соціокультурний концепт крізь призму педагогічної спадщини української педагогині Софії Русової яка 1918–1919 роках очолювала підвідділ дошкільної та початкової освіти в уряді УНР [24]. Ідеї щодо впливу середовищ (природного у сув'язі з соціальним, культурно-предметного, господарського), комунікативного – з членами родини, однолітками та значущими дорослими – вихователями, вчителями) в перші десятиліття ХХ століття висвітлювали психологи – Г. Ващенко [3], Л. Виготський [5].

Наше дослідження ґрунтується на ідеях Л.Виготського про роль учителя щодо організації та функціонування розвивальних середовищ у дитячих садках і початкових школах. Зважаючи на зазначене вище – соціокультурна ідея має реалізуватися через власний досвід дитини, що формується в умовах розвивального середовища створеного під прямим керівництвом педагога [5, с. 84–85]

У руслі пошуку продуктивних шляхів модернізації дошкільної та початкової освіти в українському і глобальному вимірі науковий і практичний інтерес становить історико-педагогічна реконструкція ідей Софії Русової, а саме: соціокультурного концепту виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в розвивальному середовищі.

За результатами теоретичного аналізу з'ясовано, що окремі аспекти щодо соціокультурних середовищ розкрито в працях сучасних учених: соціокультурна основа батьківського виховання (Spagiosu, Ruzic, 2020) [2]; місце соціокультурного дискурсу у когнітивному розвитку індивіда (Boldyrev, Dubrovskaya, 2015) [1]; вплив соціокультурного середовища на розвиток особистості (Орешта, 2013) [10]; значення соціокультурного середовища у контексті педагогіки свободи (Растрігіна, 2012) [12]. У працях дослідників творчої спадщини Софії Русової різносторонньо висвітлені соціокультурні ідеї функціонування розвивальних середовищ, а саме: соціокультурні ідеї творення нової школи в Україні (Іванюк, 2016) [8]; погляди С. Русової на змістово-методичне забезпечення національного виховання дітей дошкільного віку (Попиченко, 2009) [11]; ідеї С.Русової щодо реалізації діяльнісного підходу в предметно-розвивальному середовищі дитячого садка (Січкара, 2016) [22]; феномен дитинства в освітньому середовищі дошкільного закладу (Чепіль, 2017) [23]. Однак цілісного дослідження означеної проблеми не виявлено.

2. Вплив сім'ї на готовність дитини до взаємодії у соціальному середовищі

Цікавими для дослідження впливу сім'ї на формування якостей особистості становлять ідеї висвітлені С. Русовою у праці «Дошкільне виховання» (1918). У зазначеній праці, авторка зазначала, що дитині з народження до 3-го року життя необхідно накопичувати комунікативні уміння в батьківському середовищі [16].

Так, С. Русова зазначала, що первинний соціальний досвід дитина набуває в сімейному середовищі. Завдяки цьому дитина засвоює норми поведінки та правила спілкування з людьми різного віку і статі. Особливу увагу С. Русова приділяла ролі матері у вихованні дитини [24, арк. 10]. Завдяки впливу матері, у дитини сформується низка позитивних якостей особистості (врівноваженість, впевненість, доброта, чесність тощо).

Цікавими для нашого дослідження є узагальнення С. Русової здійснені опираючись на дослідження Болдвина, що висвітлені у праці «Дошкільне виховання» (1918). Так, педагог аналізуючи дослідження зробила висновок, що розвивальне середовище здійснює природний вплив на становлення і розвиток особистості дитини дошкільного віку. Так, залежно від віку дитини, у неї переважають різні комунікативні інтереси. У дитини до трьох років переважає взаємодія з ближнім середовищем, тоді як дитина старшого віку від 4-х років) виявляє цікавість до дальнього середовища: однолітки, старші діти, вихователі та інші значущі дорослі [16]. Отже, ближнє і дальнє середовище спонукає дитину дошкільного віку до прояву ініціативності та індивідуальності, що виявляється у виборі об'єктів для спілкування.

Так, на думку С. Русової, в розвивальному середовищі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку мають бути створені умови в яких вони усвідомлюють свої права і обов'язки, завдяки чому формується угруповання дітей зі спільними інтересами. За переконаннями педагога, в розвивальних середовищах дошкільної установи та початкової школи має бути вироблений певний порядок взаємодії вихованців між собою. Тому, дітьми самостійно визначалися межі індивідуальної свободи кожного [24, арк. 10]. З огляду на вищезазначені умови, у розвивальному середовищі мають функціонувати загальноприйняті норми і правила, які задовольняють усіх членів дитячої групи та її керівника.

Цікавими є погляди С. Русової щодо впливу розвивального середовища на природу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Так, за її переконанням, природа дитини дошкільного віку виявляється лише у задоволенні власних потреб та інтересів, тобто переважає прояв егоїстичної спрямованості дитини. Окрім того, розвивальне середовище має сприяти формуванню у дитини дошкільного та молод-

шого шкільного віку життєвого досвіду у вигляді фізичного та морального розвитку. Так, на думку педагога, у розвивальному середовищі, у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку мають сформуватися базове усвідомлення моральності та прояву моральних почуттів, поваги, довіри та прихильності до конкретних осіб.

Отже, задля успішної реалізації мети функціонування розвивального середовища, необхідно сформувати таке середовище, яке може стати для вихованця соціально-виховуючим осередком. Тому, розвивальне середовище дитячих установ має створюватися з урахуванням дружньої, солідарної і соціалізованої атмосфери, де забезпечується вільний розвиток кожної дитини в умовах дитячої групи Також, С. Русова у своїх працях відводила важливу роль розвивальному середовищу початкової школи, яке сприяє розвитку вищих моральних почуттів та формуванню у учнів усвідомлення своїх прав і обов'язків [24, арк. 1–2].

У руслі нашого дослідження, заслуговують на увагу ідеї С. Русової, висвітлені у праці «Єдина діяльна (трудова) школа: вступна лекція на кафедрі педагогіки» (1923). Так, розвивальне середовище школи є важливим чинником формування культури та соціальним осередком для реалізації мети навчання, виховання і розвитку для дітей молодшого шкільного віку з активною соціальною позицією і добре розвиненими творчими силами [14, с. 31].

Отже, задля забезпечення тісної співпраці сім'ї та дитячих установ варто створювати сприятливе розвивальне середовище для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на засадах соціокультурних ідей задля вирішення завдань природовідповідності, культуровідповідності, дисциплінованості, психічного, фізичного, морального, естетичного розвитку та опертя на соціальний досвід вихованців

3. Значення предметно-розвивального середовища у культурному розвитку дітей

Цікавими для нашого дослідження є ідеї С. Русової щодо предметно-розвивального середовища дитячого садка побудованого з урахуваннями культурних традицій та історичних надбань народу. Так, на її думку, дитячий садок має розглядатися як соціально-культурне середовище, що враховує принцип демократичності та історично-сформовані особливості кожного народу [19, с. 14–15].

Зважаючи на вищезазначене, С. Русова звертала увагу на підходи до облаштування предметно-розвивального середовища дитячого садка, умови якого мали нагадувати дитині сімейне середовище, активізувати творчі сили дитини предметами витоків народної культури (найбільш поширеними у певній місцевості), рідною мовою, музичними творами та поезією, залучати дітей до оволодіння народними ремеслами (вишивання, лозоплетіння, шовкопрядіння); що відображають традиції і звичаї народу [20, с. 64].

Зважаючи на тогочасний незадовільний гігієнічний стан приміщень дитячих садків, С. Русова приділяла особливої уваги значенню організації предметно-розвивального середовища дитячого садка. За її переконаннями меблі і предмети побуту у середовищі дитячого садка, мають бути чистими, доглянутими і знаходитися на своїх місцях. Окрім того, педагог надавала перевагу білому кольору меблів і вважала за потрібне добирати шафи, де зберігаються знаряддя праці й іграшки, дитячі столи й стільці з урахуванням зросту дітей [19, с. 28]. З огляду на вищевикладені положення, предметно-розвивальне середовище тогочасного дитячого садка має забезпечувати формування у дітей дошкільного віку звички до чистоти і порядку.

Такий підхід до організації предметно-розвивального середовища у дитячих установах, на думку педагога, мав забезпечувати розвиток інтелектуальних, моральних, соціальних та культурних навичок у дітей дошкільного віку. Тому, соціокультурна складова розвивального середовища дитячого садка сприяє накопиченню емоційного досвіду та усвідомленню дитиною закономірностей навколишнього світу [19, с. 14].

Суголосними з поглядами Л. Виготського є погляди С. Русової щодо ролі педагога у створенні та функціонуванні розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Педагог, на думку С. Русової має розглядатися як носій соціального і культурного досвіду й може бути організатором, керівником і учасником розвивального середовища. З урахуванням такого підходу у розвивальному середовищі, педагог має створити умови довірливих, щирих відносин та взаємоповаги з дітьми [19, с. 28].

Актуальними є думки С. Русової щодо створення нової школи соціального виховання висвітлені у праці «Нова школа соціального вихо-

вання» (1924). За її переконаннями школа соціального виховання має створюватися на демократичному ґрунті, забезпечувати інтереси кожного вихованця, спонукати до усвідомлення громадянського обов'язку й готувати учнів до дорослого життя [18, с. 5].

Опираючись на наукові дослідження зарубіжних вчених, С. Русова окреслювала несприятливі чинники розвивального середовища що загальмовували соціокультурний розвиток та негативно відображалося на здоров'ї вихованців: незадовільний санітарний стан кімнат, неповноцінне харчування; відсутність сприятливих умов для самостійної діяльності й вияву власних нахилів і природних здібностей [24, арк. 4].

Цікавими для наших пошуків є ідеї С. Русової щодо необхідності облаштування розвивального середовища для дітей молодшого шкільного віку з урахуванням рідної мови висвітлені у публікації «Націоналізація школи» (1917). Так, під час використання рідної мови у розвивальному середовищі дитячих садків і початкових шкіл варто впроваджувати якомога більше народних словесних, мистецьких і музичних творів. На думку С. Русової, використання у розвивальному середовищі початкової школи рідної мови, народної пісні та народної атрибутики (народні вироби на полицях; вишиті рушники та квіти на вікнах) спонукають до створення надихаючої атмосфери, яка пробуджує в учнів почуття власної гідності, приналежності до культурної спадщини народу та сприяє вільному розвитку їхніх творчих сил. Окрім того, педагог вважала, що правильно організоване розвивальне середовище початкової школи на соціокультурному ґрунті сприяє формуванню в учнів поваги до історії і культури свого народу й інших народів й пробуджує інтерес до пізнання культури інших народів світу [17, с. 3–7].

Отже, з огляду на вищезазначені соціокультурні ідеї предметно-розвивального середовища в дитячих установах, варто створювати сприятливі умови для реалізації виховних засобів що відображають культурні надбання народу (рідномовне середовище, дитяча гра та праця). Тому, важливими факторами що забезпечують сприятливі умови розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку має бути дружня атмосфера і довірливі відносини вихованців з педагогом.

Надаючи пріоритет школі, С. Русова, зазначала, що всебічний розвиток дітей здійснюється й розвивальними середовищами позаш-

кільних дитячих установ побудованих на соціокультурних ідеях, які формують усвідомлення культурного і морального ідеалу та готують дитину до життя, а саме: дитячі майдани, клуби та театри. На думку С. Русової, позашкільна освіта, надає широкі можливості для культурного розвитку особистості дитини, що відповідають вимогам життя учнів і суспільства в цілому [13, с. 6].

Особливу увагу в системі позашкільної освіти, С. Русова приділяла значенню дитячих майданчиків, що функціонували в межах розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Дитячі майдани для ігор відігравали роль спеціально організованого середовища, що забезпечує формування поведінки, волі, характеру та нахилів у вихованців.

4. Місце індивідуалізації у розвивальному середовищі дитячого садка та початкової школи

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу погляди С. Русової щодо значення принципу індивідуальності в умовах розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку висвітлені у праці «Соціальне виховання, його значення в громадському житті» (1926). Так, ідея індивідуалізації розвивального середовища ґрунтується на спадковості та забезпечує гармонійний і психічний розвиток дитини та реалізації її задатків і здібностей. Індивідуалізація, у контексті соціокультурного концепту розвивального середовища реалізує розвиток позитивних якостей особистості необхідних для дорослого життя (працездатність, ініціативність, солідарність, мужність, правдивість, витримка). Важливість принципу індивідуальності в умовах розвивального середовища вбачається у всебічному розкритті ідеалу культурного розвитку народу для зміцнення історично сформованих культурних цінностей, моральних вимог, естетичного смаку, народних традицій і звичаїв [24, арк. 19].

З огляду на нові підходи до розвитку тогочасної педагогіки щодо соціалізації усіх сфер шкільного навчання, педагог вважала необхідним пристосуванням розвивального середовища до потреб і нахилів кожного учня. Такі заходи, на її думку, дадуть змогу успішно реалізувати теоретичний виклад інформації з урахуванням соціокультурної складової і забезпечити різноманітну творчу діяльність учнів (ігри,

драматизації, свята, клуби, гуртки, класні організації, самоврядування, вільна групова праця, лабораторні дослідження, позакласні спостереження та екскурсії). Педагог обґрунтувала вплив фізичного і соціального середовища на психічний розвиток та рівень засвоєння учнями початкової програми [24, арк. 20].

Отже, з огляду на значення індивідуалізації в розвитку дитини дошкільного та молодшого шкільного віку, С. Русова було окреслено такі напрямки розвивального середовища як культ особистості, вільний вияв її творчих сил та духовний розвиток, що є передумовою формування всебічно розвинутої культурної особистості.

5. Значення природовідповідності у особистісному розвитку дітей

Зважаючи на роль принципу природовідповідності у особистісному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, цікавими є ідеї С. Русової про вимоги до розвивального середовища початкової школи. На думку педагога, розвивальне середовище початкової школи має враховувати індивідуальні особливості та задовольняти особистісні потреби вихованців для підготовки дитини до дорослого життя. Тому, під час навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку варто реалізувати засобами свідомої праці з використанням матеріалів місцевої природи. Також, педагог вбачала за необхідне у розвивальне середовище школи включити природничі дисципліни, які сприяють формуванню індивідуальності та розвитку творчих здібностей і нахилів учнів. Так, уроки з історії і географії рідного краю сформують в учнів загальні уявлення про ремесла якими займалися люди в попередні періоди, про рослинний і тваринний світ місцевості на якій проживають діти. Окрім того вартують уваги заняття з народного мистецтва, які сформують знання дітей про особливості народного мистецтва – музичні твори (народні пісні), картини, меблі та предмети оздоблені орнаментикою тощо [14, с. 32].

Отже, принцип природовідповідності в розвивальному середовищі початкової школи має реалізувати врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Окрім того, врахування природи повинно пронизувати усі сфери жит-

тедіяльності дітей в розвивальних середовищах дитячих установ, формувати знання про походження свого народу та усвідомлювати культурні витоки витворів народного мистецтва.

6. Музей народної культури у формуванні усвідомлення культурної спадщини народу

Практичний інтерес для вивчення соціокультурного концепту розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку становлять ідеї щодо облаштування музеїв в дитячих установах. Так, на думку С. Русової, важливою складовою розвивального середовища початкової школи С. Русова має бути музей, що відображає історичні та культурні традиції та звичаї народу. Такий музей народної культури має: ознайомити учнів із культурою народу, розвивати інтерес та виховувати пошану до культурних здобутків різних поколінь; сформувати в учнів почуття приналежності до свого народу та етнічної приналежності [19, с. 74].

З огляду на вищевикладене можемо зробити висновок, що музей народної культури в середовищі початкової школи має забезпечувати реалізацію соціокультурної ідеї та імплементації її у всі сфери життєдіяльності дітей молодшого шкільного віку.

7. Соціокультурний зміст дитячих ігор

У руслі дослідження соціокультурного концепту розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку заслуговують ідеї С. Русової про значення і зміст дитячих ігор. Так, педагог, приділяла чільне місце дитячій грі, що реалізує мету морального, естетичного та соціального розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [20, с. 69].

Окрім того, на думку С. Русової, ігрова діяльність формує базові якості особистості, збагачує знаннями про культурні надбання народу (обрядові ігри, ігри-драматизації, рухливі ігри, розваги, забави та потішки), сприяє розвитку творчої уяви, нахилів та здібностей у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Також окрім розвивальної мети, завдяки ігровій діяльності вихованці накопичують досвід спілкування з однолітками і дорослими та виявляють інтерес до комунікації.

Залежно від віку дітей, ігрові нахили можуть проявлятися у різному вигляді. У дітей до 3-х років переважають самостійні ігри, у дітей старшого віку переважають ігри у групах сформованих за інтересами. Такий перехід від самостійної до групової ігрової діяльності забезпечує розвитку базових комунікативних навичок, що виражаються у почутті обов'язку і дисциплінованості.

Цікавими для нашого дослідження, є ідеї висвітлені С. Русовою щодо значення ігор-драматизацій у контексті культурного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Ігри-драматизації сприяли глибокому ознайомленню вихованців з культурними надбаннями народу, поглиблювали знання з історії та географії місцевості в якій вони проживають (особливо в етнографічна частина). Так, під час ігор-драматизацій діти дошкільного та молодшого шкільного віку знайомилися зі звичаями, обрядами, творами усної народної творчості. Перевтілюючись в різні образи вихованці мали змогу виявляти власну індивідуальність та реалізувати власні творчі нахили і здібності. З огляду на це, педагогу варто ретельно підбирати репертуар, що відповідає завданням культурного розвитку та враховує інтереси і уподобання дітей [24, арк. 20]. Отже, зважаючи на соціокультурну ідею створення розвивальних середовищ чільне місце для культурного розвитку займають ігри-драматизації, що забезпечують свободу, ініціативність, активність дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Окрім того, ігри-драматизації у вихованців реалізують творчі нахили і здібності, сприяють формуванню почуття відповідальності та налагодженню дружних взаємин.

З огляду на значення дитячих майданів у всебічному та культурному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, С. Русова звертала увагу на здоров'язбережувальну функцію ігор на свіжому повітрі. Задля цього варто розширювати розвивальне середовище дитячого садка за рахунок території дитячого майданчика для ігор та саду. Так, на думку С. Русової, на дитячих майданчиках у різні пори року варто проводити народні ігри та ігри самостійно організовані вихованцями [24, арк. 20].

Отже, найкращим засобом для всебічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є різноманітні ігри (народні ігри, рухливі ігри, ігри-драматизації тощо) що носять самостійний та вільний характер.

8. Дитяча праця у контексті культурної спадщини Софії Русової

Цікавими для нашого дослідження є ідеї С. Русової щодо організації праці дітей у розвивальному середовищі дитячих садків та початкових шкіл. Педагог зазначала, що праця реалізує індивідуально-творчі почуття дитини, викликає в неї бажання до діяльності в групі та ознайомлює дітей з традиційними ремеслами культурної спадщини.

З огляду на значущість різних видів ручної праці для культурного розвитку та можливості самореалізації творчих сил дитини педагог велику увагу приділяла таким видам діяльності як: витинання, конструювання, малювання та ліплення. Така діяльність спонукає розвитку уяви, виявленню природних нахилів і здібностей у вихованців, що виражаються у відтворенні побаченого на екскурсіях та зображенні сюжетів художніх творів і розповідей педагога почутих на заняттях [15, с. 20–26].

Особливе місце в соціально-культурному розвитку дітей дошкільного віку і молодших школярів С. Русова відводила груповій праці. Така групова праця має поєднувати вільний прояв індивідуальної творчості, викликаний спільними зусиллями задля реалізації мети соціальної групи та закріплює соціальну свідомість кожного учасника [24, арк. 11].

З огляду на соціокультурне значення дитячої праці, такий вид діяльності врегульовує відносини окремої дитини й колективу у контексті засвоєння конкретних обов'язків і почуття відповідальності. На думку педагога, добре організована праця сприятиме формуванню творчих сил та волі, виконанню своїх обов'язків, не принижуючи свою індивідуальність й враховуючи інтереси інших дітей [21].

Цікавими в руслі нашого дослідження є ідеї С. Русової щодо єдності праці з природою висвітлені на сторінках журналу «Світло» (1913) та в книзі «Дошкільне виховання» (1918). Так, у вищезазначених працях педагогом обґрунтовано доцільність використання природних матеріалів під час ручної праці. Наприклад, обробка дерева з метою виготовлення речей для щоденного вжитку: рамок, скриньок, полицок для особистого вжитку; іграшкових возиків, столів, стільців для ляльок тощо. Окрім того, С. Русова, наголошувала на необхідності залучення дітей до традиційних народних видів праці: плетіння зі стрічок, вовни, ниток, паперу, соломи, лози; шиття й вишивання [21, с. 181].

Характеризуючи значення праці в розвивальному середовищі дитячих садків та початкових шкіл, С. Русова розкривала його культурні та розвивальні можливості, вказуючи на те, що праця сприяє формуванню особистості, впевненості в своїх творчих силах, розвиває вміння визнавати й поважати погляди інших людей. Окрім того, праця об'єднує зусилля дітей для досягнення спільної мети й сприяє вільному прояву індивідуальної творчості та врегульовує відносини окремої дитини й усього колективу з погляду засвоєння конкретних обов'язків і зміцнення почуття відповідальності [16, с. 98–102].

Зважаючи на роль праці у творчому самовиявленні дитини дошкільного та молодшого шкільного віку С. Русова наголошувала на необхідність створення сприятливого розвивального середовища (фізичного, соціального і природного), що забезпечує збагачення досвіду дитини новими враженнями й уявленнями. З огляду на це, С. Русова наголошувала на необхідності врахування педагогом психічних особливостей дитини під час організації дитячої праці. Цікавим є те, що початкові творчі роботи дитини залежать від накопиченого культурного і соціального досвіду дитини та її індивідуальних нахилів. Тому, така діяльність дитини зумовлена поєднанням творчих задатків і здібностей із уміньми дитини до наслідування [21, с. 98–102].

Заслужують на увагу педагогічні рекомендації С. Русової щодо обладнання та добору матеріалів для ручної праці дітей в розвивальному середовищі дитячого садка та початкової школи. Педагог вважала доцільним наявність у груповій кімнаті дитячого садка (осінньо-зимовий період) та у дворі (літньо-весняний період) ємності з піском і водою (для його замочування). Добір матеріалів для ручної праці на думку педагога варто здійснювати в такій послідовності: 1) пісок, глина або пластилін; 2) папір, дерево (спочатку кора дерев, потім – плоди (каштан, горіх)); 3) палички, шматки дощок, солома, очерет, мотузки, картон, камінь, крейда [20, с. 282]. Цікавими є ідеї С. Русової щодо підбору різного матеріалу для ручної праці висвітлені у книзі «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923). На думку педагога, під час ручної праці дітей доцільно використовувати цікавий, доступний для розуміння і не дорогий матеріал. Вивчення переліку складових оточуючого середовища приміщення класної кімнати, визначених педагогом, дає підстави стверджувати, що в організації оточення молодших

школярів, перевага надавалася зрядям для обробки глини, картону, дерева (ножиці, пилки, молотки, цвяхи). З огляду на це, С. Русова наголошувала на необхідності створення функціонального оточуючого середовища де в усі навчальні дисципліни, що вивчалися у школі інтегруються із малюванням, ліпленням й витинанням. Завдяки такій інтеграції, під час діяльності учні краще засвоюватимуть викладений теоретичний матеріал. На думку С. Русової, спільні зусилля вчителя і учнів мають бути спрямовані на створення такого розвивального середовища класної кімнати, яке сприятиме формуванню чесних, творчих та культурних особистостей [14, с. 34–40].

Отже, праця в розвивальному середовищі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку відіграє важливу роль у формуванні всебічно розвиненої культурної особистості, спонукає до творчого вияву власної індивідуальності та реалізації власних здібностей. Окрім того, в умовах розвивального середовища праця реалізує соціокультурну складову виховання і забезпечує накопичення вихованцями знань щодо культурної спадщини та історично сформованих традиційних ремесел народу.

9. Твори народного мистецтва як складова культурного розвитку дітей

Зважаючи на роль праці у житті дитини, заслуговують на увагу ідеї С. Русової щодо ролі творів народного мистецтва у культурному розвитку дошкільників та молодших школярів. Так, педагог наполягала на необхідності врахування у облаштуванні розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку культурних надбань українського народу, зумовлених культурними періодами розвитку людства. На її думку, наповнення розвивального середовища дитячих установ різним етнографічним матеріалом, створює єдину національно-естетичну атмосферу для всебічного розвитку дітей. На думку С. Русової, наповнення розвивального середовища народними творами мистецтва має формувати у дітей усвідомлення культурної приналежності та історичної спадщини свого народу [20, с. 64].

Розглядаючи засоби естетичного, морального, соціального виховання у розвивальному середовищі, С. Русова радила вихователям знайомити дітей з кращими творами народного мистецтва. На її думку,

дитяча пісня, музика й декламація віршів та оповідань мають створювати в соціальному середовищі дитячого садка атмосферу краси, добра і морального ідеалу. Педагог наголошувала, що у розвивальному середовищі необхідно ставити дитячі роботи наряду з мистецькими творами відомих художників. Особливого значення в розвивальному середовищі С. Русова надавала іграшкам, зробленим дитячими руками, які, на її переконання, є свідченням творчої сили дитини, спрямованості думок, інтересів і вподобань [20, с. 65].

З огляду на наступність між дитячим садком і школою, варто розглянути погляди С. Русової щодо реалізації соціокультурного концепту в середовищі нової національної школи. У праці «Нова школа» (1924) педагог сформулювала основне завдання початкової школи, що виявлялося у розвитку самостійних творчих сил дитини та формування інтересу до пізнання, розвитку етичної і громадської свідомості. Задля реалізації зазначеного завдання С. Русова вважала за необхідне наповнити розвивальне середовище нової школи надбаннями національної культури: вироби народних майстрів, предмети побуту з національною символікою, кращі зразки літературної і художньої творчості [18]. Так, на думку С. Русової, задля соціокультурного розвитку дітей у розвивальному середовищі нової школи, необхідно їх залучати до етнографічних свят українського народу. Вона вважала, що при організації кожного свята необхідно поєднувати народну, національну, фольклорну і загально-культурну складову [17, с. 3–7].

Отже, зважаючи на значення творів народного мистецтва в умовах розвивального середовища для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку твори культурної спадщини становлять соціокультурне значення для розвитку вихованців. Так, завдяки культурному наповненню розвивального середовища вихованці усвідомлюють свою культурну ідентичність, розширюють власні знання про історію місцевості де вони проживають і знайомляться з літературною та мистецькою спадщиною свого народу.

10. Висновки

За результатами вивчення теоретико-практичної спадщини Софії Русової, нами було виокремлено ідеї, що відображають соціокуль-

турний ґрунт функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Так, формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку засобами морального, естетичного і соціального виховання в умовах розвивального середовища дитячого садка і школи. Соціокультурний аспект морального виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку проявляється у врахуванні природи та розвитку індивідуальності вихованця.

Зважаючи на соціокультурний концепт функціонування розвивальних середовищ для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку вагомий внесок у розвиток підростаючого покоління здійснюють культурні надбання українського народу. Народні оповідання, казки, балади, легенди, притчі, пісні створюють середовища дитячих садків і шкіл на національному ґрунті. Така атмосфера сприятиме розвитку свідомого національного патріотизму у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Також важливим є те, що середовища дитячих садків і шкіл виступають окремими соціальними організаціями для всебічного розвитку дитини і чинником формування культури. Тому діяльність Софії Федорівни була направлена на пристосування програмового забезпечення дитячих садків і шкіл до індивідуальних особливостей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Окрім того, великого значення для розвитку особистості дитини відіграють ігри. За переконанням Софії Русової, дитяча гра сприяє всебічному розвитку дитини. Так, ігрова діяльність забезпечує інтелектуальний, фізичний і соціальний розвиток дітей дошкільного віку, розвивають уяву і реалізацію творчих сил вихованців. Отже, у статті проаналізовано соціокультурний концепт функціонування розвивальних середовищ для дітей у педагогічній спадщині Софії Русової. Зокрема, висвітлено соціокультурні чинники, що впливали на створення і функціонування розвивальних середовищ. Також, охарактеризовано роль ігрової діяльності, індивідуального підходу, морального, естетичного виховання і соціального середовища у формуванні комунікативних умінь та всебічного розвитку дитини дошкільного та молодшого шкільного віку.

Список літератури:

1. Boldyrev N.N., Dubrovskaya O.G. Context of sociocultural knowledge in discourse construction. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. Volume 6. Issue 1S2. P. 25–30. DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n1s2p25
2. Spariosu B.B., Ruzic M.S. Contemporary culture of parenting: pedagogical implications. *Zbornik instituta za pedagogsku istrazivanja*. 2020. Volume 52. Issue 1. P. 7–39. DOI: 10.2298/ZIP12001007B
3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Бюфало : Мюнхен : Накл. Осередку СУМ у ім. Лесі Українки, 1957. Ч. 2: Педагогічна, 271 с.
4. Венгловська О. Організаційно-педагогічна діяльність Софії Русової – громадського діяча, просвітителя, педагога. *Рідна школа*. 2016. № 5-6. С. 51–55.
5. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
6. Джус О. В. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в українській діаспорі: досвід, спроби переосмислення. *Наука і освіта*. 2016. № 10. С. 76–81.
7. Іванюк Г. Гуманістична модель навчально-виховного середовища сільської школи в теоретико-практичній спадщині О.А. Захаренка. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. № 22. С. 215–223.
8. Іванюк Г. Діяльність Софії Русової в царині педагогіки: служіння народу й Україні. *Рідна школа*. 2016. № 5-6. С. 46–50.
9. Манжура В. Соціальна детермінація естетичної свідомості : дис. канд. філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2003.
10. Орешета Ю. В. Особистість і соціокультурне середовище. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2013. № 1(2). С. 187–191.
11. Попиченко С. С. С. Ф. Русова про завдання, зміст і методи національного виховання дошкільників. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). Умань, 2009. С. 73–101.
12. Растригіна А. М. Соціокультурне середовище як фактор актуалізації ідей педагогіки свободи. *Наукові записки КДПУ. Серія : Педагогічні науки*. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2021. № 102. С. 86–90.
13. Русова С. Позашкільна освіта: засоби її переведення. Лекції, читані на позашк. ф-ті Київ. пед. ін-ту. Київ: Дзвін, 1918. С. 87.
14. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа Українське Видавництво в Катеринославі за допомогою Українського громадського комітету в ЧСР. Ляйпциг, 1923. 54 с.
15. Русова С. Дошкільне виховання. *Світло*. 1913. Кн. 1. С. 20–26.
16. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринославі : Укр. вид-во, 1918. С. 162.
17. Русова С. Націоналізація школи. *Вільна українська школа*. 1917. № 3/4. С. 3–7.
18. Русова С. Нова школа соціального виховання. Катеринославі, Ляйпциг : Укр. вид-во в Катеринославі, 1924. 152 с.
19. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1924. 123 с.
20. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. Прага : Сіяч, 1927. 111 с.
21. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

22. Січкара А. Діяльнісний підхід до навчання і виховання дітей дошкільного віку в теоретико-практичній спадщині Софії Русової. *Рідна школа*. 2016. № 5-6. С. 56–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2016_5-6_12

23. Чепіль М. М. Дитина як суб'єкт виховання у педагогічній спадщині Софії Русової. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2017. № 2. С. 20–24.

Архіви:

24. Особистий фонд української емігрантки, професора Софії Федорівни Русової Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. 1926. Ф. 3889. Оп. 1. Спр. 5. Рукописи різноманітних лекцій, промов, бібліографій, 141 арк.

References:

1. Boldyrev N.N., Dubrovskaya O.G. (2015). Context of sociocultural knowledge in discourse construction. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, vol. 6, iss. 1s2, pp. 25–30. DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n1s2p25

2. Spariosu B.B., Ruzic M.S. (2020). Contemporary culture of parenting: pedagogical implications. *Zbornik instituta za pedagogsko istrazivanje*, vol. 52, iss. 1, pp. 7–39. DOI: 10.2298/ZIPI2001007B

3. Vashchenko H. (1957). *Vykhovannia voli i kharakteru* [Education of will and character]. Boffalo: Miunkhen: Nakl. Oseredku SUM u im. Lesi Ukrainky, ch. 2: Pedahohichna, 271.

4. Venhlovska, O. (2016). Orhanizatsiino-pedahohichna diialnist Sofii Rusovoi – hromadskoho diiacha, prosvitytelia, pedahoha [Organizational and pedagogical activity of Sofia Rusova – public figure, educator, teacher]. *Ridna shkola*, 5-6, 51–55.

5. Vygotskij, L.S. (1991). *Pedagogicheskaya psihologiya* [Pedagogical psychology]. Moscow: Pedagogika, 480.

6. Dzhus, O. (2016). National patriotic education of children and youth in ukrainian diaspora: experience, attempts of rethinking (Article). *Science and Education*, 10, 76–81.

7. Ivaniuk H. (2007). Humanistychna model navchalno-vykhovnoho sere dovysheha silskoi shkoly v teoretyko-praktychnii spadshchyni O.A. Zakharenka [The humanistic model of the educational environment of a rural school in the theoretical and practical heritage of O.A. Zakharenko]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, 22, 215–223.

8. Ivaniuk, H. (2016). Diialnist Sofii Rusovoi v tsaryni pedahohiky: sluzhinnia narodu y Ukraini [Sofia Rusova's activity in the field of pedagogy: service to the people and Ukraine]. *Ridna shkola*, 5-6, 46–50.

9. Manzhura, V. (2003). Sotsialna determinatsiia estetychnoi svidomosti [Social determination of aesthetic consciousness]: dys. kand. filos. nauk: 09.00.03. Zaporizhzhia.

10. Oresheta, Yu. V. (2013). Osobystist i sotsiokulturne sere dovysheha [Personality and socio-cultural environment]. *Problemy sotsialnoi roboty: filozofia, psykholohiia, sotsiolohiia*, 1(2), 187–191.

11. Popychenko, S. (2009) S.F. Rusova pro zavdannia, zmist i metody natsionalnoho vykhovannia doshkilnykiv. Rozvytok teorii i praktyky doshkilnoho vykhovannia v Ukraini (kin. XIX – poch. XX st.) [S.F. Rusova on the tasks, content and methods of national education of preschoolers. Development of the theory and practice of preschool education in Ukraine (late XIX – early XX centuries)]. Uman, 73–101.
12. Rastryhina A. M. (2021). Sotsiokulturne seredovyshe yak faktor aktualizatsii idei pedahohiky svobody [Socio-cultural environment as a factor in actualizing the ideas of freedom pedagogy]. *Naukovi zapysky KDPU. Seria: Pedahohichni nauky*. Kirovohrad: KDPU im. V. Vynnychenka, 102, 86–90.
13. Rusova, S. (1918). Pozashkilna osvita: zasoby yii perevedennia: leksi, chytani na pozashk. f-ti Kyiv. ped. in-tu [Extracurricular education: means of its translation: lectures given in extracurricular activities]. Kyiv: Dzvin, 87.
14. Rusova, S. (1923). Yedyna diialna (trudova) shkola: vstup. leksiia na katedru pedahohiky [The only active (labor) school: introduction. lecture at the Department of Pedagogy]. Katerynoslav; Liaiptsig: Ukr. vyd-vo v Katerynoslavi, 53.
15. Rusova, S. (1913). Doshkilne vykhovannia [Preschool education]. *Svitlo*, 3, 7–14.
16. Rusova, S. (1918). Doshkilne vykhovannia [Preschool education]. Katerynoslav: Ukr. vyd-vo, 162.
17. Rusova, S. (1917). Natsionalizatsiia shkoly [Nationalization of the school]. *Vilna ukrainska shkola*, 1, 3–7.
18. Rusova, S. (1924). Nova shkola sotsialnoho vykhovannia [New school of social education]. Katerynoslav; Liaiptsig: Ukr. vyd-vo v Katerynoslavi, 152.
19. Rusova, S. (1924). Teoriia i praktyka doshkilnoho vykhovannia [Theory and practice of preschool education]. Praha: Ukr. hromad. vyd. fond, 123.
20. Rusova, S. (1927). Novi metody doshkilnoho vykhovannia [New methods of preschool education]. Praha: Siiach, 111.
21. Rusova, S. (1996). Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]. Kyiv: Osvita, 304.
22. Sichkar A. (2016). Diialnisnyi pidkhid do navchannia i vykhovannia ditei doshkilnoho viku v teoretyko-praktychnii spadshchyni Sofii Rusovoi [Activity approach to education and upbringing of preschool children in the theoretical and practical heritage of Sofia Rusova]. *Ridna shkola*, 5-6, 56–60.
23. Chepil, M. (2017). Child as the subject of education in sofia rusova's pedagogical legacy. *Science and Education*, 2, 20–24. DOI:10.24195/2414-4665-2017-2-4.

Archives:

24. Case 5, Fund 3889. List 1. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, 141.